

Toda citatnost ni modernistični novum. Navrženi sta bili že paraleli z manierizmom in helenizmom, zdaj pa lahko dodam (da ne rečem citiram) še mnenje prominentnega postmodernista v literaturi, Johna Bartha, ki v spisu *Literature of Replenishment* navaja, tj. citira starodavni egiptovski rokopi, v katerem pisec toži, da je na svetu že vse povedano. »Tout est dit« torej ni šele današnji problem, ampak ima tisočletno tradicijo. V tej perspektivi se lahko zazdi, da je vse »nanovo« napisano lahko le ponavljanje nečesa že znanega, nekoč že izrečenega ali zapisanega, skratka citiranje. Ni se težko potolažiti, češ da gre le za nesmiselno pretiravanje. Toda hkrati nas to opominja, da mora vsakdo, ki skuša zajeti citatnost oz. citiranje s potrebno širino in pozornostjo za množico različic in pojavnih oblik, seči daleč v zgodovino. Primer je mdr. poskus klasificiranja različnih oblik transtekstualnosti oz. intertekstualnosti literature, ki ga razvije G. Genette v knjigi *Palimpsestes*. Končno se tudi velik del akademske vede, v okviru katere je organiziran današnji razgovor, ukvarja ravno z odnosi, stiki, vzori in vplivi med literaturami. In če lahko vse te razumemo kot specifične oblike citatnosti, citiranja, potem lahko ista veda preskrbi dovolj dokazov, da gre pravzaprav za pojav, ki je star toliko kot literatura sama. Težavnost torej povečuje vsežgodovinska razpršenost in razprostranjenost tega pojava. Začetek iskanja specifik postmodernističnega citiranja je razpravljanje o nedolžnosti oz. nenedolžnosti citatov. Naslednja rešitev, po kateri naj bi šele v postmodernizmu citatnost postala temeljni organizacijski princip literarnega dela, je v bistvu kanonizacija formalnega kriterija. Njegovo uporabnost zmanjšujejo nejasnosti okrog tega, kdaj prepoznati neko lastnost ali značilnost za temeljni organizacijski princip. Zato se mi zdi, da se ni mogoče izogniti začaranemu krogu in priti do tehničnih rezultatov, če v razmišljanja o modernizmu in postmodernizmu ne pritegnemo različnih filozofskih implikacij njenega odnosa.

Jola Škulj: Navezujem na Kosovo vprašanje o ustvarjalnosti, produkciji, ki da je za novoveško pozicijo subjekta prostor najdene identitete. Ko sem prej omenjala problem angažiranosti postmodernistične literature, sem imela v mislih dejansko vprašanje o smislu pojavljanja teh tekstov in s tem razmerje postmodernističnega subjekta do ustvarjalnega akta. Ali je ta še razumljen kot samorealizacija subjekta? Kar nekajkrat se na primer pri Barthu, pa še pri kom, pojavlja vprašanje o smislu produciranja ne samo literature, ampak produciranja ali ustvarjanja sploh. Ob moderni literaturi se je velikokrat – in od tod so ponavadi prihajali tradicionalni afronti do nje – pojavljal ugovor o destabilizaciji humanizma v njej, o njeni »destruktivnosti« v ideološkem smislu, o razdejanju subjekta in podobno. Vseskozi pa se je spregledovalo pozitivno jedro, ki ga je v vsem tem mogoče prepoznati. Zdi se, da tudi postmodernistični avtorji sploh ne bi šli v posel umetnosti, če ne bi svoje dejavnosti razumeli kot nekaj konstitutivnega, zgodovinsko zavezujočega. Ali pa je tukaj še na delu nekdanja gotovost o smislu ustvarjanja kot prostoru samopotrjevanja subjekta, je seveda drug problem. Mogoče je reči, da so se vprašanja o gotovosti in smislu sveta ter stvari v njem po zgodovinskem padcu metafizike počasi izbrisala. Bistveno je postalo to kopičenje samega dela, dejavnosti, proizvodnje, proizvodnje v tistem izvornem smislu grške besede »poiesis« (iz glagola poiein, ki pomeni ne le pesniti, ampak tudi zgolj delati, narediti, storiti, stvariti nekaj iz nič v kaj), to je v tistem pomenu, na katerega verjetno namiguje tudi Hribarjeva raba pojma sveto. V tej smeri je treba razumeti tudi nekatere izjave, ki so razvidne v obeh nedavno objavljenih Barthovih prevodih, v *Avtobiografiji* in *Literaturi izčrpanosti* (Naši razgledi, XXXV, 1986, št. 5, str. 149 in 151). John Barth je svoj prvi manifestativni spis o postmodernizmu napisal že iz po-

zicij soočenja s takšnimi skrajnimi pojavi avantgardizma, ko se je zdelo, da je vsa literatura bolj ali manj nezmožna novih ustvarjalnih zamahov. V slovenskem prostoru naj morda spomnimo – mislim, da je bilo izrečeno tudi na danes že omenjenem posvetu o avantgardi v organizaciji Društva za primerjalno književnost SRS – na Paternujevo problematizacijo hipermodernističnih literarnih pojavov (npr. ohojevcev ali Zagoričnika) z izjavo, kam lahko še literatura onkraj besede sploh vodi. Podobna stališča so očitno silila in navajala tudi Bartha k zapisu njegovega prvega postmodernističnega manifesta leta 1968, da je nakazal neke nove možne oblike ustvarjanja, nastajanja in obstajanja literature. Da pa seveda vprašanje o smislu in gotovosti, ne samo ustvarjanja in obstajanja literature, ampak tudi eksistence nasploh, ni več sodobno vprašanje – če smo seveda to pripravljene prav razumeti na bolj filozofični ravni – pa je razvidno tudi iz Barthove kratke proze *Avtobiografija*, kjer avtor subvertira tradicionalno kartezijansko postavko. Prav takšna mesta v Barthovi literaturi so bila tudi motiv za izbor tega postmodernističnega teksta in prvo predstavitev avtorja v slovenskem prostoru. Zaključne pripovedovalčeve besede v tem tekstu so »I doubt I am«, parafraza Descartovega »cogito, ergo sum«. Pravzaprav pa je to možno v slovenščino prevajati na dva načina, čeprav ni nujno, da bo tudi slovenski tekst docela dobil ta ambigvitetni pomen. Stavek lahko razumemo kot »dvomim, da sem«, in kot »dvomim, ali sem«. To pa je tista ključna postmodernistična pozicija, ki preklicuje celotno racionalistično fazo mišljenja, in prav ta racionalizem kot podlaga gotovosti je s postmodernistično prakso ustvarjanja pravzaprav docela postavljen pod vprašaj kot hegemonističen način razmišljanja, kot neko unificiranje koncepta resnice in vsega ostalega, kar še gre pod te pojme. Prav s teh vidikov na primer tudi filozofi danes problematizirajo Habermasov odnos do postmodernizma, kajti so na stališču, da je Habermasovo oporekanje pojmu zapadlo ravno temu mišljenju racionalizma, ki ga današnji čas spodbija.

Janko Kos: Naj k temu dodam, da je na takšno kritiko Habermasa pri nas opozoril in o tem pisal Lev Kreft, že ko je poudarjal, da je treba biti z današnjega marksističnega stališča do postmodernizma previden. Iz izkušnje vemo, da so marksisti v času Plehanova moderno umetnost – to je bil takrat impresionizem – merili s prejšnjim realizmom. Modernizem v času Lukácsa so merili enako. Ista napaka bi se zgodila, če bi po vzoru Habermasa pripisali postmodernizem po svetu recimo novi desnici ali neokonservativizmu ali celo multinacionalnemu kapitalizmu. Vse to so vprašljive koordinacije, zato je treba biti z njimi do skrajnosti previden. Mislim, da lahko vzamemo na znanje, da so tudi pri nas mlajši marksisti to dojeli, in to najbrž ni slabo.